

ХРВАТСКИ ЈАЗИК (со македонски паралели)

Целта на овој труд е претставување на формите и начините за изразување на ‘сегашност’ во хрватскиот јазик, но и претставување на другите функции на формите за сегашно време (презент). При претставувањето главно е користен материјалот од Хрватската граматика (HRVATSKA GRAMATIKA 1995- Baric E., Lončarić M., Malić D., Pavešić S., Peti M., Zečević V., Znika M.) и Синтаксата на хрватскиот литературен јазик (SINTAKSA HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA 1991- Katičić R.). Сите приведени примери за хрватскиот јазик се преземени од овие две монографии. Примерите на македонски се или мој превод на хрватските примери или примери кои, според мојата јазична компетенција, сметам дека претставуваат соодветна паралела на хрватските.

0. Основни карактеристики на категоријата време

Во *Хрватската граматика* (ХГ)* во однос на категоријата *време* се зборува за разликување на три основни граматички определби:

- сегашност
- минатост
- идност

Појдовна точка при определувањето на времето е **моментот на зборување** (во ХГ определен како **zadani čas**) и во однос на него се определува сегашноста, минатоста и идноста.

Секоја од овие три граматички определби на категоријата време може да биде проширена уште и со опозицијата по **резултативност** (во ХГ- **gotovost**), т.е. секоја од нив може да биде *нерезултативна* (*negotova*) или *резултативна* (*gotova*). Па така се разликуваат:

- сегашност и резултативна сегашност
- минатост и резултативна минатост
- идност и резултативна идност

Определбите *резултативна сегашност*, *миналност* и *идност* се однесуваат на опишување настани во кои не е толку битно самото дејство туку состојбата создадена како последица од него и токму таа се истакнува и се врзува за определено време:

- ако е сооднесена со моментот на зборување - *резултативна сегашност*,
- ако е сооднесена со времето пред моментот на зборување – *резултативна миналност*
- ако е сооднесена со времето по моментот на зборување – *резултативна идност*.

Моментот на зборување (и со него врзаната сегашност) според кој некоја глаголска форма избрана за предикат добива граматички показател за категоријата време, може да биде:

- времето **во** кое се зборува (**tempus dicendi**)
- времето **за** кое се зборува (**tempus agendi**).

---

* Понатаму во текстот за *Хрватската граматика* (HRVATSKA GRAMATIKA 1995) ќе се користи скратеницата ХГ.

Граматичките показатели на категоријата и во двата случаи се сооднесуваат со сегашноста. Таа сегашност се разликува само по моментот на зборување (референцијалниот момент) и таа може да опфаќа подолг или пократок временски период во зависност од зборувачот.

Кога граматичките показатели на категоријата време се разгледуваат според времето **во** кое се зборува, се работи за **апсолутна употреба** на временските определби. Оваа употреба е стилски немаркирана.

Кога граматичките показатели на категоријата време се разгледуваат според времето **за** кое се зборува, се работи за **релативна употреба** на временските определби. Оваа употреба е стилски помаркирана, но во хрватскиот литературен јазик е доста обична.

Разновидноста на глаголските форми е поголема од разновидноста на граматичките показатели на категоријата време. Со една глаголска форма може да се искажат повеќе временски определби. Тоа значи дека не постои заедно еднозначен однос меѓу глаголските парадигми и граматичките показатели на категоријата време.

1. Презентските форми како основни форми за изразување сегашност

1.1. ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПРАВА АКТУЕЛНА СЕГАШНОСТ

Во хрватскиот јазик **актуелната (права) сегашност** (во ХГ- *apsolutna sadašnjost*), која во зависност од лексичкото значење на глаголот може да се разгледува и како синхрониска и дуративна, се изразува само со презентските форми од:

- од **имперфективните** глаголи

pr. **Imam** za tebe jedno iznenađenje; Na terenu **se** trenutno **nalazi** 15 ekipa, a **zapašuje se** iz zemlje i iz zraka; Rosa **pada** po detelini kraj pototka; S ovim zamagljivanjem **kasnimo**.

Имам за тебе едно изненадување; На тереној во моментот се наоѓаат 15 екипи, а се запашува и од земја и од воздух; Паѓа роса по делелината крај попокој; Со ова замаглување доцниме.

Опсегот во којшто е сместена сегашноста може да биде и многу голем, па во таквата сегашност нема разлика меѓу апсолутната и релативната определба на граматичкото време.

pr. Tu **živi** kao književnik i novinar; Slika autorova **datira** iz 1902; **Suraduje** u domaćim i stranim znanstvenim časopisima;

Тука живее и како книжевник и како новинар; Сликајта на авторот датира од 1902 г.; Соработува и со домашни и со странски списанија.

1.2. ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА НЕАКТУЕЛНА СЕГАШНОСТ

Со презентски форми од имперфективните и од перфективните глаголи се изразува и неактуелна сегашност која може да се однесува на повторување на настаните сооднесено со моментот на зборување или може да се однесува на секое замисливо време, па соодветно:

1.2.1. итеративност и хабитуалност

- од **имперфективни** глаголи (имперфективен презент)

pr. Kade je **žedan** ja mu **pružam** vodu; Znaš li što radi? Svaki dan- ujutro **izlazi**, navečer kasno **dolazi**.

*ḡp. Koḡa e jeđen mu **dam** voda; Znaeš li **šīto** ḡravi? Sekoj den **īaka**-nasaḡala je **izleḡuva**, navečer doḡna **doḡa**.*

- од **перфективни** глаголи (перфективен презент)

pr. Znaš li što radi (cijeli dan ne dolazi k sebi) - rano **izaḡe**, kasno **se** navečer **vrati**.; Kraj bijelih breza svakog dana/ ja **proḡem** srca razdragana.

Во македонскиот јазик неможноста за употреба на перфективен презент причинува или употреба на идно време од перфективните глаголи или употреба на презент од имперфективните глаголи со соодветното лексичко значење.

*ḡp. Znaeš li **šīto** ḡravi? (Cel den ne si doḡa na sebe) - rano **ke** izleze, doḡna navečer **ke se vraḡi**; Kraj beliḡe brezi sekoj den **ḡroḡam/ ke ḡroḡdam** so srce rasḡreyereno;*

1.2.2. омнитемпоралност (свременска сегашност):

-од **имперфективни** глаголи **-гномски,т.е. пословичен ḡрезенḡ**

pr. Sve što **živi, pati**. Sve **se moḡe** kad se hoḡe. Zrela kruška sama **pada**.

македонска паралела: *Cḡ **se moḡe** koḡa se saḡa. Zrela(**īa**) kruška sama **īaḡa**. Koḡ **se ḡrudu** ne **ḡubi**. Žena ḡodini i m'ḡ **īari** nikoḡ**īai** ne **kaḡveḡ**.*

-од **перфективни** глаголи **гномски,т.е. пословичен ḡрезенḡ**

pr. Glad i vuka iz šume **istjera**.

2. Транспонирани функции на други форми за изразување на сегашност

Како што е познато, права **актуелна сеḡашносḡ** може да се изрази само со презентски форми од имперфективни глаголи. Но, **резулḡаḡивна сеḡашносḡ** (gotova sadašnjost), која според нас, е дел од актуелната може да се изрази и со други глаголски форми:

2.1. ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА РЕЗУЛТАТИВНА АКТУЕЛНА СЕГАШНОСТ

2.1.1. со форми за **перфект**

Во ХГ резултативната сегашност (**gotova sadašnjost**), која може да биде апсолутна или релативна, се изразува пред сè со **перфект** од **ḡерфективни глаголи** бидејќи последиците од едно завршено дејство, настан или состојба се поважни од нивното протегање во времето (во ова значење перфектот не е заменлив со аористот, имперфектот и историскиот презент), а понекогаш (поретко) и со перфект од **имḡерфективни глаголи** (поретко) и тогаш се истакнува траењето на дејството.

-од **перфективните** глаголи

pr. No, da sjednemo, baš sam **oḡednio** (žedan sam). I njega **su** ovdje **nasamarili** (i sad je prevaren). Vodnici **su zauzeli** četiri strane jednog stola (i sad sjede oko njega). One **su stigle** nekud iz daleka (i sad su tu). **Ispružila se** u naslonjaču (i sad leži). Majko moja pa on **je pošasavio** (i sad je lud)

*pr. Aḡde da sedneme, **oḡednev**. I neḡo ovde ḡo **nasamarile** (i seḡa e izlaḡan). Vodniḡiḡe ḡi **zazemale** ḡeḡiriḡiḡe sḡrani na една masa (i seḡa seḡaiḡ okolu nea). Tie **sḡiḡnale** od nekaḡe daleku (i seḡa se **īuka**). (Vidi ja), **se isḡruḡila** vo foḡelḡaiḡa (i seḡa leḡi).Majko moja, **īa** **īoḡ** **ḡobudalal**.*

Во македонскиот јазик, во некои од овие примери е пообична употребата на аорист, кој во македонскиот не се врзува со апсолутна минатост, како во хрватскиот јазик. Спореди:

Tu sam izreku **upamtio** još kao đak (i sad je znam)

Таа изрека ја зајамтејув уиџе како ученик (и сега ја знам).

Ако во овие примери, во хрватскиот јазик, перфектот се замени со аорист, со него не се изрекува апсолутна резултативна сегашност, туку апсолутна минатост. Спореди:

пр. Tu izreku **upamtih** kao đak; **Ispruži se** u naslonjaču. Malo-pomalo radnicima **se pridruži** i prozaik Mraz I njega ovdje **nasamariše**. One **stigoše** nekud iz daleka.

- од имперфективните глаголи

Перфект од имперфективните глаголи се употребува поретко и тогаш се истакнува траењето на дејството.

пр. Tek sam mu prekjucher **pisao (i sad je pismo na putu)**.(razg.)

Živio sam u više mesta naše domovine.

Putovao je svijetom i **slikao** (pa sad je time obilježen).(razg.)

Во македонскиот јазик, овде нема паралела затоа што со примерите со *сум-џерфекџи* пред сè се информира за настан во неопределен период од минатото иако може да се зборува и за резултативност. За поексплицитно изразување на резултативност врзана со сегашноста се употребува *има-џерфекџиоџи*. Спореди:

џр. *Сум живеел во џовеке г̀радови.*

Паџувал џо свеџиоџи и сликал.

Има џаџувано џо свеџиоџи и има сликано (многу џознаџи личностџи).

Забелешка: се јавува потреба глаголскиот предикат *слика* да не е употребен апсолутно (т.е. да е реализиран со неговите имплицирани аргументи)

Ако во ваквите примери перфектот се замени со аорист, со него не се изрекува резултативна сегашност, туку траење на дејството во минатото кое се разгледува како заокружена целина. Истото значење го имаат и ваквите примери во македонскиот јазик, но со аорист од перфективни глаголи (аористот од имперфективни глаголи се губи, тој е непродуктивна категорија во македонскиот јазик, освен во некои дијалекти). Спореди:

пр. Tek mi prekjucher **pisah**. - *Дури завчера му џиџав.*

Putova svijetom i **slika**. -нема паралела

Резултативната сегашност искажана со перфект и актуелната (нерезултативната) сегашност искажана со презент може да се употребат и паралелно, и тогаш добро се гледа дека нивната временска определба е иста:

пр. **Došla** je već davno i eto je tu: puna noć (i sad je tu); Ptice se pred snijeg strasno pripile k zemlji i **kljuju** bezumno (i sad su pripijene i sad kjuju).

пр. *Таа дошла одамна и еве ја џука (џука е). Пџиџиџи се џриџиџе кон земјаџи и колваџи безумно (и сега се џриџиџени и сега колваџи).*

2.1.2. со форми за идно време (футур 1)

Со форми на идно време (*фуџур1*), најчесто од глаголот **biti**, исто така може да се изрази настан кој се однесува на сегашноста. Со употребата токму на овие форми се изразува воздржаност, несигурност за тврдењето кое се однесува на сегашноста.

пр. Razlog **će biti** dublji.

Во македонскиот јазик (разговорна варијанта) за искажување несигурност околу некој факт што се однесува на сегашноста (претпоставка) се употребува конструкцијата **ќе да е** (*ќе да* + глаголот *сум* или *има*).

пр. *Ќе да е ѓосѓар од ѓебе.* (еквивалент: *Најверојатно е постар од тебе*).

Ќе да има ѓовеќе од 30 години.

Ќе да има ѓосериозна ѓричина за ѓаа рабоѓа.

2.1.3. со би-потенцијал (учтиви молби/обраќања)

пр. **Htjela bih** vas nešto pitat.

ѓр. Би сакала да Ве ѓрашам неѓѓо.

2.1.4. со пасивна дијатеза

пр. I on **je pozvan** da dođe sa nama. U sredini otoka Cresca koji je tjesnacoma Vela vrata **odvojen** od Učke prostire se Vransko jezero.

Tlo je isušeno.

ѓр. И ѓој е ѓоканетѓ да дојде со нас.

Земјата е исушена. Види, ѓревата е искомсена.

2.2. ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА НЕАКТУЕЛНА СЕГАШНОСТ

2.2.1. за изразување на итеративност и хабитуалност

2.2.1.1. со императив

Кога ќе му се неутрализира значењето на маркиран начин и со императивот може да се означи повторување на некое дејство (*императивност*). За таа функција се употребува само формата за 2 л. еднина и тоа за сите лица. Во хрватската граматика овој императив се нарекува *раскажувачки* или *историски императив* (*pripovjedački ili historijski imperativ*) и се определува како императив со кој се изразува релативна сегашност, (којшто се однесува на минатото) се употребува во живото раскажување и е стилски маркиран. Но, сепак тој може да се однесува на сегашноста (неактуелна сегашност), што зависи од тоа во кое време се наоѓа глаголот *pravi, čini/ ĩravi, чини* кој е секогаш присутен во толкувањето дури и да не е експониран на површина (сп. Petroska 1997:341)

Во хрватскиот јазик итеративност може да се изрази и со императив од имперфективни и од перфективни глаголи.

пр. По danu **skači** ja s dečurlijom, **igraj se, veri se.**; A kad sunce kloni, onda i ja **kloni**.

Ѓр. Дење скокај јас со децајџа, иџрај, качувај се џо дрва... А коџа сонцејџо ќе зајде и јас зајди.

Според Е. Petroska (1997:340) во хрватскиот јазик императив од перфективни глаголи се употребува за изразување на некој репрезентативен настан, а од имперфективни глаголи за изразување на некој хабитуален настан[†].

пр. Struja! **Stisni** samo jedan gumb i gotovo. (репрезентативен настан)

Сџурај! Сџисни само едно којче и џојџово.

Strese se kao pas i **bjež, tjeraj.** (хабитуален настан)

Ќе се сџресе (се сџресува) како куче и беџај, џџерај.

Примерите (под Б1.2.1.) со презентски форми од перфективни глаголи во хрватскиот може да се искажат и со императив, со што се постигнува впечаток на поживо раскажување.

пр. Znaš li što radi (cijeli dan ne dolazi k sebi) - rano **izađi**, kasno navečer **vрати se**.

Ѓр. Знаеш ли шџо џрави? (Цел ден не си доаџа на себе) - рано излезе, навечер доцна враџи се.

2.2.2. за изразување на омнитемпоралност:

2.2.2.1. со форми за перфект

Došli divlji pa **istjerali** pitome. **Sjetila se** prelja kudelje uoči nedjelje. (Narodne poslovice)

Во македонскиот јазик исто така може да се употреби сум-перфект за искажување омнитемпорална сегашност во пословици. За паралела посочуваме и други пословици:

пр. **Се мажила** мома да не седи дома. Госџод **дал**, џосџод **зел**.

Дошле диве, *исџерале* џиџџоми.

(Дојдоа диве *исџераа џиџџоми*- пообична е варијантата со аорист)

2.2.2.2. со форми за аорист

[†] *Рејпрезентативен настан* е таков итеративен настан кој ретко се појавува, кој може да се третира како сингуларизиран, па затоа е репрезентативна презентацијата на низата од настани - *Коџа ќе дојдеше, седнуваше на џааа фџџелја.*; *Хабитуален настан* е таков итеративен настан којшто се реализира помалку или повеќе регуларно.-*Коџа џреведував, секоџаш добивав џари.*

Кога релативната (неправата) минатост се однесува на секое замисливо време, се употребува т.н. **севременски или гномски аорист**:

пр. **Nesta blaga, nesta prijatelja**. Tko se dima ne **nadimi**, taj se vatre ne **nagrija**. (Narodne poslovice)

македонска паралела: **Снема богајисиво, снема иријатели. Се сиркала кајачејо си го најде жрнчејо.**

2.2.2.3. со форми за идно време (футур 1)

Релативна идност со севременско значење се изразува со футур 1, тој футур се нарекува **севременски или гномски футур**.

Podmuklo pseto najprije **će ujesti**. Dok je leđa, **bit će** i samara. Ko da prst i ruku **će dati**. I pred njegovom **će** kućm mečka **zaigrati**. (Narodne poslovice)

македонска паралела: **Нашол овци, ња ќе ги сирриже. Дај му ирсџи и рака ќе џи земе. И иред неговатиа кука мечка ќе заиџра.**

2.2.2.4. со форми за императив:

ГНОМСКИ, т.е. пословичен императив

пр. Pošalji ludo u vojsku, pa **sjedi i plači**. **Krsti** vuka, a vuk u goru.

македонска паралела: **Залудо рабџи, залудо не седи. Рани куче да џе лави (лае).**

3. Транспонирани функции на презентските форми

3.1. ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА МИНАТОСТ

Оваа функција на презентските форми е позната во сите словенски јазици и обично се нарекува **историски** или **наративен презент** (historijski prezent).

-од **имперфективни** глаголи

Tako se jedared **vraćam** u Parizu kući sa nekog socijalističkog sastanka. Jedno jutro **ostavljamo** netaknut doručak.

Така, еднаш се враќам дома во Париз од некој социјалистички состанок. Едно ујтро го оставаме џојадокоји недоирен.

-од **перфективни** глаголи

On otvoreno **staje** na stranu seljaka. **Zasućem** hitro nogavice iznad koljena.

Тој оиворено засианува на сиранатиа на селаније. Брзо ги засукувам ногавиције над коленаџа.

Во македонскиот јазик, како паралела на вакви ситуации, поради неможноста од самостојна употреба на презентски форми од перфективните глаголи, најчесто се употребуваат т.н. секундарни имперфективи, изведени од префиксирани перфективни глаголи (Сп. *засиане- засианува; суче- засуче- засукува*).

3.2. ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА ИДНОСТ

-од **имперфективни** глаголи

Употребата на презентски форми за изразување идност во хрватскиот јазик се смета за многу експресивна (Katičić 1991: 48).

U subotu **dobijam** od kuće, pa ću vam vratiti. Za osam dana **dolazi** nam predstojnik u goste. U ponedjeljak **počinju** kiše.

Во саботиа добивам њари од дома, ња ќе ви враќам. За осум дена ни доаѓа на гостии управничоии. Во њонеделник њочнувааии дождови.

-од **перфективни** глаголи

Презентските форми од перфективните глаголи не се употребуваат самостојно за изразување на идност, туку само придружени со некој модален прилог, најчесто **možda** (Katičić 1991: 48)

Možda štogod **ulovim** za večeru. Možda se iz toga nešto **izrodi**.

Во македонскиот јазик не е можна ваква употреба, соодветните примери доследно се преведуваат со форми за идно време (футур1).

Можеби ќе фаќам нешто за вечера.